

H. HARASZTI ÉVA

Az angol kormány erőszakszervezeteinek működése a chartizmus éveiben

Vajon általános gyakorlattá vált-e, hogy a radikális demokrata szervezeteknek, összejöveteleknek a XIX. század első évtizedeiben a kormány különleges figyelmet szentelt, vagy csupán a chartista gyűlések, konventek és személyek részesültek benne? S vajon kik és hogyan döntöttek a chartistákkal szemben alkalmazandó elméleti és gyakorlati politikáról? S milyen elnyomó apparátus, biztonsági szervezet állt a politika szolgálatában? Változott-e az az alakuló helyzetben, vagy statikus volt? Mindezek a kérdések szorosan a chartizmus történetéhez tartoznak: felvetésük és időbeni megoldásuk lényegesen befolyásolta a mozgalom kimenetelét.

Angliában az 1832-es Reform-törvényt követően erőteljesen csökkent a királynak és a Lordok Házának befolyási köre, ezzel egybeesett a whig párt kormányzati formáinak és eszközeinek hatékony kialakítása. Ez a folyamat természetesen nem ment végbe simán és zökkenők nélkül. A tory párt már 1832-ben megszervezte politikai gyűjtőhelyét és központját, a Carlton Club-ot, új erőre kapott, és Peel vezetésével 1834—35-ben négy hónapra kormányt alakított. Bár ekkor a nagy parlamenti opposíció miatt a toryk nem tudták tartani magukat tovább, Peel, a párt vezető egyénisége 1835-ben a hírhedt Tamworth Manifesztumban formába öntötte a Reform-törvényt követő idők klasszikus konzervatív szemléletét és a harmincas évek végére pedig uralta a parlamentet hajlékony opposíciós politikájával, amellyel a whigek némely intézkedését helyeselte, és amellyel a toryk visszatérését a hatalomra — 1841-es kormányalakításukat — előkészítette. Bár a whigek és toryk egyetértettek abban, hogy határozottan véglegesnek minősítették a reformokat, számos kül- és belpolitikai kérdésben — annak ellenére, hogy a whigek többsége is a nagybirtokos arisztokrácia sarjadéka és képviselője volt — eltérő elképzeléseket alakítottak ki. Ezek az elképzelések — talán mondanunk sem kell — nem az angol munkásnépesség életfeltételeinek és mozgalmainak megítélésében tértek el egymástól, annál kevésbé sem, mert ezek a kérdések nagyon kevésbé álltak a vezető whig és tory államférfiak, valamint politikusok érdeklődésének előtérben. Legalábbis az 1838—39-es esztendő fordulójáig. Ahogyan Disraeli megfogalmazta, a nagy ipari és társadalmi átalakulás csaknem a pártvitákba merült államférfiak és politikusok figyelme nélkül zajlott le.

Mindezt előre kell bocsátanunk, nehogy abba a tévhitbe essünk, hogy az angol kormányzati köröket, mindenekelőtt a parlamentet és belügyminisztert a chartizmus már születésétől érdekelte és foglalkoztatta. Előre kell bocsátanunk azt is, hogy amikor a chartizmus uralkodó kormányzati körökben megoldandó kérdéssé, fontos belpolitikai kérdéssé vált, Melbourne lord állt a whig minisztérium élén, miniszterelnöksége idején 1834—1841-ig az ő kezében összpontosult a hatalom. Tehát a chartizmus ellen mozgósított államgépezeti szervek és eszközök módosítása, illetőleg kialakítása nagymértékben az ő személyéhez fűződik. Az ő munkáját „fejlesztette” tovább 1841—46 között a tory, majd 1846-tól a whig minisztérium, Melbourne egykori belügyminiszterének, Russell lordnak a vezetésével.

A chartizmus kezdetének és Viktória királynő trónralépésének idején, 1837-ben a kormányzat és az uralkodó osztályok biztonsága — polgári angol történések szavaival „közbiztonság és rend” — szervezett hatósági hierarchián nyugodott.¹ A legfelső törvényhozó és végrehajtó szerv a parlament és a kormány volt. A parlament kettős funkciót töltött be: törvényerejű rendeletekkel és határozatokkal erősítette meg a központi és helyi hatóságok kialakult feladat-

¹ F. C. Mather: Public Order in the Age of the Chartists. Manchester, 1959. 29. l.

körét,² továbbá ellenőrzést gyakorolt a kormány és a végrehajtó szervek munkája fölött, azáltal, hogy kérdéseket intézett a miniszterekhez és vizsgálatokat indított a rendfenntartás terén kötelességmulasztó hatóságok ellen, amelyekre a parlamenthez érkezett kérvények, petíciók, beadványok vagy a képviselők hívták fel a figyelmet. A gyakorlatban ez utóbbi feladatkörét igen formálisan látta el. A belső mozgólódásokból adódó kérdések megoldását a végrehajtó hatalomra: a kormányra, egyes miniszterekre, vagy alsóbb hatóságokra hagyta általában. 1839 tavaszán, amikor a chartisták felfegyverkezése általánossá vált, csupán 4 alkalommal hozakodtak elő szélsőséreakciós képviselők az Alsóházban e kérdéssel, amely nagyobb vitát egy alkalommal sem váltott ki.³ S amikor 1839 júliusában Birminghamben szó szerint izzóvá vált a levegő, s a népharag lángcsóvát vetett, bár a parlament érdeklődése nagy gyorsasággal fordult az események felé, és mindkét Ház több éjszakán keresztül vitatta a birminghami helyzetet, nem született semmiféle javaslat vagy határozat a forrongás meggátlására, vagy a továbbiak megelőzésére. A vita csupán néhány tory politikus azon kívánalmát tükrözte vissza, hogy a birminghami hatóságok magatartásának kivizsgálásával lejárassa a whig kormányt. A parlament benemavatkozási politikája ismétlődött meg 1842—43-ban is. Így például a Dél-Wales nagy területeit hónapokon keresztül mozgalomban tartó Rebecca-felkelések, amelyek az útívmok ellen irányultak, egyáltalán nem keltek érdeklődést a parlamentben. Kivételt képeznek 1848 tavaszi hónapjai, amikor a chartisták forradalmi készülődése a fővárosban nagy félelemmel töltötte el a kormányzatot és amikor az eseményeket március 8-a és június 8-a között 10 alkalommal vitatta meg a parlament.⁴

A végrehajtó hatalom legfelsőbb szerve, a kormány ebben az időszakban nem is kívánta, hogy a parlament olyan törvényerejű rendeleteket alkosson, amely a szokásjogon alapuló, íratlan alkotmány érvényben levő alkalmazását módosítaná és kiváltaná a parlamenten belüli radikálisok oppozícióját, végtelenül elnyúló vitákat indítva el, amelyekben a toryk is kitergetnék a whig-kormányzat szennyesét, korrupsztát és pártüzelmét.⁵ Amennyiben mégis arra fanyalodott a kormány, hogy a forradalommal határos helyzetben jogkörét újabb rendeletekkel, a parlament jóváhagyásával kiterjessze — mint 1839 augusztusában a manchesteri, birminghami, valamint boltoni rendőrség reformját és a vidéki rendőrség felállítását szorgalmazó törvényjavaslatok esetében — a parlament indifferenciája abban nyilvánult meg, hogy a törvényjavaslat megszavazása a parlamenti ülészek végén, szinte megüresedett sorok előtt ment végbe. A chartizmus időszakában a whig kormány általában nem a törvény megszigorításához, egyes alkotmányos jogok átmeneti felfüggesztéséhez — mint a Habeas Corpus acta — kívánt folyamodni, bár veszélyes helyzetekben ettől sem riadt vissza, hanem a meglévő törvények végrehajtásának jobb biztosításával, megelőző készenléti tevékenységgel, a katonaság kirendelésével és a besúgó hálózat erőteljesebb kifejlesztésével próbált operálni.

Dehát kiken múltot közvetlenül az angol társadalom osztályuralma status quo-jának a fenntartása?

Amennyiben a királynő szavának súlya és befolyása volt, azt mindig a demokratikus népmozgalom gyors és energikus elfojtása érdekében vetette latba, mind a miniszterelnöknél, mind a belügyminiszternél.⁶ Azok pedig részletesen és gyorsan tájékoztatták őt a királyság területén észlelt mozgólódásokról.

A Privy Council-nak nevezett királyi titkos államtanácsnak a rendfenntartásban való szerepe formális volt: a királyi kiáltványokat kellett általa elfogadtatni a hatóságokkal. A kormány szűkebb tanácskozó és utasító testületének összejövetelei, a kabinetülések már fontosabb feladatokról töltöttek be. A chartizmus fellendülő, a kormány számára veszélyessé válható szakaszait több alkalommal hosszasan tárgyaltak a mozgalom hatékony ellensúlyozásáról, és ezekre

² 1831 és 1840 között 2744, 1841 és 1850 között 3269 törvényerejű rendeletet hozott az angol parlament. *M. G. Mulhall: The Dictionary of Statistics. London. 1892. 438. l.*

³ Április 8-án, 30-án, május 15-én, június 6-án. *Mather: i. m. 30. l.*

⁴ Ld. erre számos forrást, köztük legújabban *Tresham Lever: The Letters of Lady Palmerton. London. 1957.*

⁵ Ez a húzódozás világosan kitűnik a belügyminiszternek, Lord John Russellnek 1839. máj. 15-i parlamenti beszédéből.

⁶ Ez történt az 1842-es nagy sztrájk és 1848-ban a chartisták és írek fenyegető mozgólódásai idején. *Peel Papers, Brit. Mus. Add. MSS. 40, 434. — The Letters of Queen Victoria, 1837. 61. London. 1908. I. köt. 483. l. Mather: i. m. 33—34. l.*

az ülésekre többnyire meghívták a katonaság és rendőrség vezetőit is.⁷ A közrend fenntartásán éber szemekkel őrködött a miniszterelnök. Melbourne mint miniszterelnök uralta a kabinetet. úgyszintén döntő befolyást gyakorolt belügyminisztereire, főleg Russell-re, aki gyakran kért tőle a forrongásban levő vidékekké szemben alkalmazandó politikára vonatkozó tanácsot. Melbourne a szigorú megtorlás híve volt, mégis óvatos utasításokat javallott, mert nemcsak a népmozgalmaktól,⁸ hanem az ultra-tory hatóságok forradalmat provokáló túlkapásaitól is tartott. Melbourne azonban csak a fő irányvonalakat adta meg, a forrongások elhárításának folyamatos és kidolgozott feladatát a közrend fenntartásával és a központi adminisztráció ellenőrzésével megbízott belügyminisztérium látta el. A belügyminiszter tett javaslatot a királynőnek a grófságok (megyék) kormányzóinak személyére és a londoni rendőrbíróság tisztségeire vonatkozólag; a rendőrség teljesen ellenőrzése alatt állt; a fővárosi rendőrfőnökök az ő személyi kinevezettjei voltak. a törvényhatósági városok eljárásának munkájáról, a rendfenntartó polgárőrségek felszereléséről, létszámáról negyedévi beszámolók tájékoztatták.

A forrongások időszakokban a belügyminiszter országosan ellenőrizte és összehangolta a közigazgatási szervek tevékenységét. Szükség esetén — mint 1839 május elején — kiáltványokkal, körözlésekkel utasította a kormányzókat, polgármestereket, békebírákat stb. egységes cselekvésre, ugyanakkor a beérkezett jelentések alapján ott fogatosított gyors rendszabályokat, ahol éppen a legszükségesebbnek látta,⁹ s ha a helyi hatóságok erőforrásai kimerültek, pénz és fegyver, valamint a fővárosi rendőrség leküldésével, vagy egyik megye önkéntes lovasságának a másik területre való átirányításával sietett segítségükre. 1839 augusztusáig az angol vidékeken alig volt rendőrség. A 66 000 lakosú Bradfordnak például teljes rendőrsége 6 főből állt,¹⁰ a manchesteri és birminghami rendőrséget 1839 késő nyarán hívták életre. Addig a különleges alakulatokon és a fővárosi rendőrségen kívül a rend fenntartásához általában a katonaságot vették igénybe. Hogy 1839-ben nem tört ki a forradalom Angliában, az részben avval az óvatossággal magyarázható, amellyel az 1839 áprilisában az északi területekre kinevezett, a Wellington-iskolához tartozó jól képzett katona — de mesterénél bölesebb és taktikusabb, radikális felfogású — Ch. J. Napier tábornok is, ahol lehetett, kerülte a fegyveres összecsapást a felfegyverzett munkásság és katonaság között, s inkább a megelőzés politikájához folyamodott. Napier rendelkezésére 5—6 ezer katona és 18 ágyú állt. Hogy ezt a kicsiny és északi megyékben szétszórt erőt hatékonyan felhasználhassa, Napier a döntő pontokra összpontosította csapatait. Főhadiszállását ideiglenesen Nottinghamban ütötte fel, stratégiai pontjait Newcastle-on-Tyne-ben, Leeds-ben, Hull-ben és Manchester-ben állapította meg. Newcastle környékére 900, Lancashire-be 2800, Yorkshire-be 1000 katonát vezényelt. Napier Manchestert tekintette a munkásság forradalmi mozgalma központjának, s ezért egyik legjobb tisztjét, Wemyss ezredet mintegy 2000 emberrel és néhány ágyúval állandó szolgálatra odarendelte. Ugyanakkor a városok előljáróitól szorgalmazta katonái számára a laktanyák biztosítását. 1839 május elejére Napier elkészült koncentrált mozgósításával, ugyanekkorra a chartisták által erősen fenyegetett másik területre, Monmouthshirebe is megérkeztek a lord Russell belügyminiszter által Sussex-ből és Wiltshire-ből odavezényelt csapatok.

Russell lord tulajdonképpen elég későn figyelt fel a chartisták mozgalmaiban és fegyverkezésében rejlő „veszedelmekre”. Ízig-vérig whig politikus lévén, nem túl sokat törődött a rá bízott minisztérium részletkérdéseivel; eleinte lebecsülte a chartizmust, meg volt győződve arról,

⁷ A. *Aspinall*: The Cabinet Council. 1783—1835. London, 1952. 250—251. l. — A kabinet a mindenkor kormány szűkebbkörű, kollektív felelősséget vállaló, tanácskozó és tanácsadó testülete. A kabinet és a miniszterelnök szerepkörére, befolyására ld. *Sir John A. R. Marriott*: English Political Institutions 4. kiad. Oxford, 1955. 80—83. l.

⁸ Melbourne kérelhetetlenségére jellemző, hogy a newporti felkelésben résztvevő Frostot halálbüntetéssel akarta sújtani. Ugyanakkor tanácsára Russell is ellenezte, hogy 1839 április—májusában az önkéntes lovasságot állandó készenlében tartsa, mivel az pánikot kelt, s a pánik veszélyes. Melbourne Russellek 1839. márc. 7. The Panshanger Papers, File. No. 15. *Mather*: i. m. 35. l. — Peel miniszterelnöksége alatt szintén a legnagyobb figyelemben részesítette a mozgólódásokat és a belügyminiszterrel együtt fontos döntéseket hozott. Queen Victoria's Letters. I. köt. 424. l.

⁹ Pl. 1839 tavaszán a belügyminiszter Monmouthshire kormányzójától kapott azon értesülés nyomán, hogy Birminghamból fegyverek érkeztek megyéjébe a chartisták számára, utasította a birminghami polgármestert a fegyverszállító cég nevének kipuhatolására. II. O. 41/43, 40/45, *Mather*: i. m. 38. l.

¹⁰ M. *Hovell*: The Chartist Movement. Manchester. 1918. 138. l.

hogy az „angol erények”, mindenekelőtt a józan ész, bátorság határt szabnak néhány „agitátor” forradalmasító tevékenységének. Melbourne-nel együtt szilárdan hitte, hogy a chartizmus nem a körülmények, hanem a tömegvezérek „bujtogatásának” a folyománya, és úgy vélte, helyesebb, ha „uszító” beszédek hatását nem fokozzák az ellenük indított eljárásokkal.¹¹ Emellett a magas államügyek politikus elintézése, az Alsóházban a labilis kormánytöbbség biztosítása és a kabinet-változások álltak érdeklődésének előterében.

A változás Russell lordnak a chartizmussal kapcsolatos reakcióiban lassan és következetlenül jelentkezett. 1838 decemberében még úgy látta, hogy a hazai események nem teszik szükségessé, hogy növeljék a katonaság számát, két héttel utóbb viszont lovassapatokat rendelték át Írországból.¹² A chartista szimpatizáns J. Frost-ot csekély indok alapján elmozdította newporti polgármesteri állásából, s hasonló elbánásban akarta részesíteni a képviselő Fielden-t is — minisztertársai térítették el szándékától. Ugyanakkor Napier, aki 1839 elején tanácskozott vele, feljegyezte: „Alig van tudomása arról, mi megy végbe az országban”, és még 1839 júliusában a birminghami Bull-Ring terén lezajlott forrongások után is Melbourne-nek kellett figyelmeztetnie arra, hogy alaposan vizsgálja ki a birminghami esetet.¹³

Melbourne egyébként állandó figyelemben részesítette a belügyminisztérium munkáját. Ezzel magyarázható, hogy a még eléggé turbulens időszakban, 1839 augusztusában, miért válthatta fel Russell-t a nála jóval gyengébb képességekkel rendelkező Normanby lord, akinek belügyminisztersége idején zajlott le a chartizmus egyetlen felkelési kísérlete. Mint minden lényegesebb kérdést, az erre vonatkozó ügyintézését is kivették Normanby irányítása alól és kabinet-szinten tárgyalták az esetről.

A Peel vezette 1841—46-os konzervatív kormány belügyminisztere Sir J. Graham (névéhez fűződik Mazzini levelezésének felbontása) született adminisztrátor volt. Szorgos tevékenysége révén nemesak minisztériuma iratanyagát duzzasztotta fel, hanem Russell-lel ellentétben borúlátóan ítélte meg az általános helyzetet, s ezért erőteljesebben szorgalmazta az uralkodó osztály biztonságát szolgáló intézkedéseket. Ugyanakkor meg volt győződve arról is, hogy az angol munkásosztály sérelmeinek ez csupán szimptomatikus kezelése. A whigek 1846-os visszatérésével a Reform-törvény miniszterelnökének unokaöccse, Sir G. Grey vette át a belügyek vezetését. Személyi tulajdonságai egyesítették Russell önbizalmát és Graham ügybuzgalmát. Mindhárom belügyminiszter hatékony támaszt talált az 1827—1848-ig hivatalt viselő állandó államtitkár, S. M. Philips személyében, aki nagy tapasztalata révén az ügyek alakulására lényeges hatást gyakorolt. A Koronaügyészség, a legfőbb államügyész, valamint annak helyettese tanácsaival — a chartista vezetők bíróság elé állításának alkalmas időpontjára, a chartista gyűléseken elhangzott és a Northern Star-ban közzétett beszédek szerzőinek elfogatására, illetőleg a lap beszüntetésére — segítette a belügyminisztert.

Az angliai grófságok (megyék) közvetlen irányítása, rendjének fenntartása a megyei kormányzókra (Lord Lieutenants) hárult (ennek a hatáskörnek megfelelt Skóciában a főszolgabíró: High Sheriff). Ő nevezte ki a megyei tisztviselőket és az alkormányzót, ő rendelkezett az önkéntes lovassági erővel. A megyei kormányzók többsége a nagybirtokos arisztokráciát képviselte, magas társadalmi helyzete (hercegi, grófi, bárói címet viseltek) nagy tekintélyt kölcsönzött számára a megyei tisztviselők előtt. Nagyrésztük a vezetést abszontista főúri szinten gyakorolta. A rutin-munkától távol tartották magukat, zendülések, mozgolódások idején cselekvőbbeké váltak ugyan, de ekkor is egy jórésztük — mint például Lancashire, Cheshire és West-Riding, a legnyughatatlanabb megyék kormányzói — megelégedett a belügyminiszteri utasítások továbbításával és az önkéntes lovasság mozgósításának engedélyezésével. Persze ennek ellenkezőjére is volt számos példa. Worcestershire, Montgomeryshire és Durham kormányzói túlzott erélyvel és gyorsasággal igyekeztek felszámolni a chartista megmozdulásokat, valamint sztrájkmozgalmakat.¹⁴

¹¹ 1838. szept. 18. H. O. 52/38. *Mather*: i. m. 40—41. l.

¹² Russell Papers P. R. O. 30/22/3; H. O. 40/39. *Mather*: i. m. 41. l.

¹³ W. Napier: *The Life and Opinions of General Sir Ch. J. Napier*. II. köt. 6. l. — Melbourne to Russell, 1839. júl. 17. Panshanger Papers. No. 15. *Mather*: i. m. 39. l.

¹⁴ Pl. Monmouthshire kormányzója neveltségessé téve magát, mániákusan nyomozott a chartisták után 1839—40-ben, vagy Durham kormányzója, aki Párizsból sietett haza 1844-ben a bányász-sztrájk hírére, amelynek felszámolása, mint bányatulajdonosnak, anyagilag is érdekében állt. H. O. 40/45, 45/644, *Mather*: i. m. 50—51. l.

A belügyminiszteri utasításra vagy a megyei kormányzó beavatkozásra azonban általában akkor került sor, amikor a mozgalmak fellángoltak. A pillanatnyi „megoldást” a megyei széknek, a megyei tisztviselőknél kellett megtalálniuk. Nekik kellett gyorsan megteremteniök a helyi rendfenntartó erőket, felesketni és személyesen a rendezettség színterére vezényelni a polgárőrséget, felolvasni a csoportosulást tiltó törvényt (Riot Act) és „szükség esetén” tüzet nyitni a tömegre. Mindezek elégtelensége esetén saját felelősségükre mozgosíthatták az önkéntes lovasságot vagy kérhették a legközelebbi katonai osztag beavatkozását. Feloszlathatták a közrendet veszélyeztető gyűléseket, letartóztatási parancsot adhattak ki a zendülők ellen, elkoboztathattak chartista fegyvereket és illetékmentes újságokat. Ha mindezek hatástalannak bizonyultak, akkor folyamodtak a megye kormányzójához, vagy egyenesen a belügyminiszterhez, nagyobb csapatok és a fővárosi rendőrség segítségét kérve.

A szűklátókörű megyei tisztviselők többsége a megye évszázados földbirtokos nemességéből került ki. Csak az lehetőleg tagja a megyei széknek, akinek birtoka évente legalább 100 fontot övedelmezett. A kormányzók még erőteljesebb előítéletei nyomták rá bélyegüket a tisztviselők kiválasztására. Szigorúan őrködtek afelett, hogy kereskedők, nagyiparosok, gyárosok ne be tölthessék a tisztségeket. (Ennek ellenére egyes megyékben néhány gyáros bejutott a megyei tisztikarba.) A korrupció számára viszont tágas tér nyílt, gyakran a megyei kormányzó a belügyminiszterrel egyetértésben megfelelő politikai magatartásért osztogatta jutalomként ezeket az állásokat. Így kerültek háttérbe a birtokos nemességnek radikális-reformgondolkodású képviselői. A chartizmus kifejlődésének első szakaszában a kiválasztás korlátozottsága okozta sok megyében a megyei előljárók hiányát és tehetetlenségét. Számos adat tanúskodik arról, hogy főleg az iparvidékeken, ahol igen vékony volt a gentry-réteg, a megyei tisztikar számbeli hiánnyal küszködött. Végleges példák is akadtak: helyenként egy-egy tisztviselő igyekezett megbirkózni feladatával — de sikertelenül. 1839 augusztusában, amikor Middleton-ban szinte minden percben a chartista felkelés kitörésével számoltak, 4—6 vagy 7 mérföldnyi távolságban, Manchester-ben vagy Bury-ben volt a legközelebbi olyan előljáró, aki feleskethette volna az ellenállásra összegyűlt polgárőrséget.¹⁵

A megyei előljáróság tagjainak többségét korlátoltság jellemezte. Magatartásuk általában a gyávaságot és ugyanakkor a felelőtlen nemtörődömséget egyesítette, a chartista „veszélyre” sok helyen nem figyelmeztették idejében a kormányt, amikor pedig a hadsereg csapatai „rendet csináltak”, csak saját bőrük megmentésére gondolva siettek el. Meg kell említeni azt a ritka együttműködést, amely néhány megyében a tisztikar és a munkásság között kifejlődött. Ez persze nem volt jellegzetes, s főleg a tory-kormány hivatalba lépése után és a Gabonatörvény Elleni Liga erős tevékenysége idején 1842-ben alakult ki átmenetileg a munkásság és a tory-gentry hivatalnokok által egyaránt gyűlölt gyárosok ellen.

Más volt a helyzet a választójoggal rendelkező városok vezető tisztikaránál. Ez nyitva állt a kereskedők és gyárosok előtt. A whig-kormány idején többségük politikai meggyőződése liberális volt. Az 1832-es agitátorokból — amint e korszak „közrend”-jének ismert szakértője megfogalmazta — az 1839-es „béke” fenntartói lettek.¹⁶ 1841-től a körültekintő Peel már gondoskodott arról, hogy megfelelő számmal legyenek a városi előljárók között is konzervatívok. A városi előljárók módszereikben is különböztek a megyeiektől. Nem szívesen engedték meg a chartista gyűlések megzavarását, sőt a városi nagytermeket is a chartisták rendelkezésére bocsátották inkább, mint hogy azok a szabadban nagyobb tömegben gyűljenek össze. Ebből a taktikusabb magatartásukból fakadt, hogy sok konfliktus adódott a megyei és városi előljárók között, amelyet a két fél különböző politikai felfogása és társadalmi helyzete színezett.

Az angliai közigazgatási testület fogyatékoságai ezekben az években sokkal nagyobb mértékben, mint a késői évtizedekben szükségessé tették az uralkodó osztályok számára, hogy a katonai vezetők vegyék kezükbe az irányítást a „rend” fenntartásának sürgető szükségessége esetén, annál is inkább, mert a rendőrségre — a londoni kivételével — a chartizmus első éveiben kis száma és képzetlensége miatt kevésbé támaszkodhattak.

¹⁵ Erre és hasonló adatokra H. O. 45/243, 40/37. *Mather*: i. m. 57. l.

¹⁶ *Mather*: i. m. 67. l.

A korai viktoriánus Anglia vidéki rendőrségi szervezetét részben gyárosok magánrendőrsége,¹⁷ részben a forrongások idején a felesküdtött polgárőrség és fegyveres polgári szervezetek pótolták.¹⁸ 1839-ben Russell belügyminiszter rendeletére a polgárőrséget erőteljesen felfegyverezték, utóbb Peel azonban ezt helytelenítette, és arra utasította az előljárókat, hogy szükség esetén inkább a katonasághoz folyamodjanak. A polgárőrség sem volt jól működő és hatékony szervezet. A középosztály tagjaiból, a választójoggal rendelkező polgárságból állott, s többnyire csak azokban a gyárakban kényszerítették csatlakozásra a munkásságot, amelyek „veszélyeztetett” területen feküdtek, és ahol gyárosok ily módon akarták munkásaik lojalitását biztosítani.¹⁹ Az előljárók is avval a kifejezett céllal eskették fel a munkásokat polgárőröknek, hogy a „rend oldalára” vonják őket.²⁰ Számos kisebb ipari városban (tehát nem Liverpool-ban, Manchester-ben, vagy a többi nagy ipari központban), ahol erős volt a chartista mozgolódás, nem volt nagyszámú polgárság. Ilyenfajta népes gyárvárosokban a kevés kereskedő és értelmiségi számára a polgárőrséghez való csatlakozás anyagi öngyilkosságot jelentett volna. Ott viszont, ahol hatékony rendőrségi gépezet állt a városi előljáróság rendelkezésére, a polgárság is általában nagy számban és felelem nélkül esküdtött fel a polgárőri szolgálatra.²¹ Ugyanez volt a helyzet a kiképzésükkel is. Ahol az állandó rendőrség irányítása alatt szervezkedtek és attól kapták az utasításokat, ott tevékenyek voltak. Önmagukban nem mertek döntő lépésre vállalkozni; hivatalos feljegyzések szerint voltak olyan helyzetek, amikor a munkásság elől megfutamodtak, vagy a sztrájkolókat gyárról gyárra követték, de nem mertek beavatkozni.²²

Ezek az állapotok ismeretesek voltak a belügyminisztérium előtt, ezért 1839-ben és 1842-ben a chartisták ellen számos vidéki városban való szolgálatra felállították a nyugdíjas katonák szervezeteit (1839 tavaszán birmingham-i szervezetük 5—700 tagot számlált) chartista gyűlések szétosztatására, őrzárati szolgálatra stb. Fegyverekkel a kormány 1839-ben bőven, 1842-ben bizonyos óvatossággal látta el őket. A gyakorlatban azonban bebizonyosodott, hogy ilyenfajta munkára alkalmatlanok, ezért az 1843-ban és 1846-os törvényerejű rendeletek alapján katonai kiegészítő erőkkel alakították át szervezeteiket.

Az 1839-es esztendő tapasztalatai azt is megmutatták a kormány számára, hogy nem biztonságos politika az önkéntes fegyveres alakulatok támogatása. Ha a polgárság fegyverkezését szorgalmazzák és támogatják, mint 1839-ben tették, tápot és indokot adnak a munkásság fegyverkezéséhez is. Több vidéki munkásszervezet természetesen erre való hivatkozással folyamodott fegyverekért a belügyminiszterhez. 1839-et követően a kormány ezt a formát teljesen mellőzte.

A whig kormány 1838-ban és 1839 első felében a meglévő vidéki közrendészeti szervekkel és szokásokkal igyekezett ellensúlyozni az addig még ilyen mértékben, kiterjedtségben és szervezetségben nem tapasztalt országos népi mozgalmat. Miután ezek nem bizonyultak elegendőnek, egyre jobban előbukkantak a liberális burkolat mögül az osztályuralom erőszakszervezetének leplezetlenebb, de továbbra is sok esetben taktikus és toleráns formái.

Ebben a vonalba vágott az új, a chartizmus kezdetén csaknem tíz éves friss múltra visszatekintő jól szervezett — és mint számos szemtanú állította, brutális — fővárosi rendőrség átgondolt és megelőző jellegű bevetése a fővárosi és vidéki chartisták mozgolódásai ellen.

A fővárosi rendőrség eredményesen működött Londonban, ezért rendelték le egyes osztályait egyes vidéki városokba. 1837-ben 444, 1838-ban 764 londoni rendőrt küldtek le az iparvidékekre, 1839-ben Loughborough-ban, Mansfield-ben, Monmouth-ban, Bury-ben, Bedlingtonban, Cockermonth-ban és Birmingham-ban vettek részt a rend fenntartásában.²³ Működésük korántsem volt olyan „eredményes”, mint amennyi várakozást a kormány ahhoz fűzött. A londoni rendőrfőnökök nem örültek a belügyminiszteri utasításnak, embereik vidékre irányításának,

¹⁷ Például a vasút-vállalatok az építkezések folyamára alkalmaztak nagyszámú magánrendőrséget. *H. O.* 41/13, 40/39, *Mather*: i. m. 80. l.

¹⁸ Felesküdtött polgárőrség már régebben is működött, de a reform-mozgalom és a chartizmus kialakulása idején 1831-ben és 1838-ban törvények szabályozták ténykedésüket.

¹⁹ Gyakran felmondással fenyegették meg munkásaikat, ha nem esküdnek fel. Helyenként avval buzdítottak, hogy hangsúlyozottan csak a saját gyáraik védelmét kérték munkásaiktól.

²⁰ *H. O.* 45/264. *Mather*: i. m. 83. l.

²¹ 1848-ban a londoni polgárőrség száma 170 000-re, a manchesteri csaknem 11 000-re emelkedett.

²² *H. O.* 45/264, 45/42. 10 A. C. *Mather*: i. m. 86. l.

²³ *Mather*: i. m. 105—106. l.

a leküldött rendőrök pedig nem tudtak jól együttműködni a helyi hatóságokkal. A híres 1839 júliusi birmingham-i zavargásokra leküldött 100 londoni rendőr szereplése igen jó példával szolgál mind a helyi hatóságok, mind a rendőrök magatartásának bemutatására. A negyvenes években a kétes eredmények miatt elláltak a fővárosi rendőrség vidékre utaztatásának gyakorlatától. Tulajdonképpen ezekben az években már a vidéki rendőrségi szervezetnek is működnie kellett volna, ugyanis az 1835-ös Municipal Corporations Act előírta a helyileg ellenőrzött, a fővárosihoz hasonló állandó városi rendőrség életrehívását. A törvényt azonban nagyon nehézkesen alkalmazták a gyakorlatban; 1839-ben 53 önkormányzattal rendelkező városnak (az összes 29%-ának) egyáltalán nem, 1842-ben 36 városnak és 1848-ban 22 városnak nem volt rendőrsége. Londonban 1840-ben minden 443-ik lakosra, a vidéken nagy általánosságban minden ezredik lakosra jutott egy rendőr.²⁴ Volt rá eset, hogy a városi előjáróság bizalmasan felkérte a gyárosokat, hogy tulajdonuk védelmére állítsanak fel magánőrséget, mivel a kisszámú városi rendőrség képtelen biztonságot nyújtani. Végül a whig kormány a konzervatív Peel javaslatára — aki a központosított rendőrség híve volt, s akinek nevéhez, mint közismert, fűződik a fővárosi rendőrség életrehívása 1829-ben — az ország három nagy ipari központjában, Birmingham-ben, Manchester-ben és Bolton-ban 1839 augusztusában életbelépő törvényerejű rendelettel felállította a belügyminisztérium közvetlen ellenőrzése alatt álló rendőrséget. Ez a manchesteri és birminghami újfajta rendőrség a chartista megmozdulások megelőzésére s nem nyílt elnyomására törekedett. Egyik ismeretes taktikája az volt, hogy a rendőrség jóelőre elfoglalta a chartisták szokásos gyűlésező helyeit. Nagy súlyt fektettek a chartisták terveinek kipuhatólására, állandóan figyelték a fontosabb chartista vezetők tevékenységét. E rendőrség parancsnokai tudatosan törekedtek arra, hogy a városi tanácsal, főleg a polgármesterrel jó viszonyt alakítsanak ki „a tulajdon jogtalan fosztogatói és a béke megbontói ellen”, s fáradozásaik, mint Birmingham példája mutatta, nem voltak sikertelenek.²⁵ Hosszabb távon azonban nem tudtak megbirkózni a népszerűtlenség és a városi tanácsosoktól kiinduló hatásköri féltékenykedések hullámaival. 1842 után beolvadtak a városok közrendészeti bizottságainak hatásköre alatt álló helyi rendőrségbe.

Az 1839 nyarán sűrűsödő chartista mozgalmak, majd ezeket közvetlenül észlelve az északi területek katonai vezetőinek sürgető javaslatai, arra készítették a kormányt, hogy a megyei rendőrség központosítására is megtegye az intézkedéseket, és ezzel bizonyos fokig tehermentesítse a katonaságot. Így született meg 1839 augusztusában a Rural Police Act, amelynek az életbeléptetése szintén fokozatosan és szintén bizonyos — részben anyagi okokból fakadó — ellenállás után ment végbe. Az 52 angol és walesi megyéből 1840 végére 20 (köztük az északi és közép-angliai iparvidékek és 1 walesi megye) alkalmazta e törvényt. A negyvenes évek mozgalmi idején a belügyminiszter azzal erőszakolta ki néhány megyében e törvény életbeléptetését, hogy nem engedélyezte sem a fővárosi rendőrség, sem a katonai csapatok bevetését egyes komolyabbra forduló mozgalmak esetében.²⁶

A kormánynak a chartizmus időszakában a rendőrség központosítását és hatékonyabbá tételét szolgáló reformjai révén sem Russell, sem Napier, sem Graham nem tudtak annak a megrogzött álláspontjuknak érvényt szerezni, hogy a népi forrongásokat, a „rend” elleni „lázasokat” a polgári rendfenntartó erővel, mindenekelőtt a rendőrséggel kell elnyomni, vagy ha lehet megelőzni, s a katonaság olyan tartalékghaderő, amely végszükség esetén segíti a polgári hatóságokat. A valóságban a forrongó chartista iparvidékeken állandó gyakorlattá vált a hadsereg csapatainak igénybevétele.

Ennek egyik formáját szolgáltatta vidéken az önkéntes lovasságnak, a Yeomanry-nak a felhasználása. A Yeomanry a nagybirtokos nemesség és arisztokrácia által vezetett farmerekből és kisbirtokosokból tevődött össze, a rendes hadsereg időnkénti felügyelete alatt álló, jól fegy-

²⁴ The Return of the Several Cities and Boroughs of Great Britain . . . 1854. 345. III.

²⁵ P. H. Muntz, Birmingham polgármestere 1839 őszén annyira jó néven vette az új rendőrség vezetőjének, Burgess kapitánynak szíveshangú, együttes akciót, egyetértést kérő levelét, hogy elvállalta távolléte alatt a helyettesítést is. Ugyanakkor az egyik városi tanácsos, a quaker J. Sturge és hívei továbbra is elleneztek a központtól irányított birminghami rendőrséget, a chartisták pedig természetesen mindenfajta rendőrség felállítására ellen foglaltak állást mindaddig, „míg a munkásosztálynak nincs beleszólása az ország törvényeinek megalkotásába”. A chartisták a sturgeistákkal együtt 1839. nov. 25-én tömeggyűlést tartottak ebben az ügyben. *Mather*: i. m. 124. j.

²⁶ A megyei rendőrség száma megyénként változott 15 és 502 között.

vezett önkéntes katonai szervezet volt, amelynek egyik előnye mozgékonyágában rejlett: bármikor, bármelyik megyéből a megye kormányzója vagy előljárósága a forrongások területére irányíthatta. Általában a Yeomanry a belügyminisztérium fennhatósága alatt állt, az határozta meg évenként számbeli erejét, s az rendelkezése alapján szükség esetén katonai parancsnokok vezetésével. 1839 májusában Napier kapott ilyen felhatalmazást az északi megyék Yeomanry osztagaira.

A Yeomanry csapatainak létszámát a whig kormány anyagi okokból éppen 1838-ban csökkentette, az 1817-es csaknem 18 000 főről 14 000-re, ami miatt az amúgyis tory beállítottságú Yeomanry osztagok a whigekkel és 1839 tavaszán közvetlen parancsnokokkal, Napier-vel szemben meglehetősen közönyösek és az együttműködésre kevésbé hajlamosak voltak.²⁷ Megyénként megoszlásuk is egyenlőtlen volt. A közép-angliai iparvidékeken csaknem 2000 főnyi 25 Yeoman csapat áll rendelkezésre, Közép-Anglia keleti megyéiben további 20 csapat, mintegy másfélezer emberrel. Lancashire-ben három csapat várt bevetésre, összesen 171 emberrel. A nagy bányászmegyének, Durham-nek 1839-ben egy Yeoman osztaga sem volt, és — egy kivétellel — ugyanez jellemezte a dél-walesi megyéket, az 1839-es newporti chartista felkelés, majd az 1843-as Rebecca-mozgalmak színterét.

A whig Russell belügyminiszter és bizonyos mértékig tory utóda, Graham átmeneti szerepet szánt a Yeoman csapatoknak a rend fenntartásában addig, míg a rendes csapatok meg nem érkeznek a „veszélyeztetett” területre. Ennek három oka volt. Sokkal többbe került a Yeomanry bevetése, mint az állandó csapatoké; az előbbi ugyanis csak akkor fizették, amikor tényleges szolgálatot teljesített, az utóbbi viszont akár laktanyában állomásozott, akár harcolt, egyforma fizetést húzott. A nagyobb méretű chartista forrongások általában a nyári hónapokban zajlottak le, a Yeomanry permanens készenléte komoly munkaerőelvonást jelentett volna az aratástól, terménybetakarítástól, és ezt a földbirtokos érdekeket szem előtt tartó belügyminiszterek figyelembe vették. Azért is húzódoztak a belügyminiszterek a Yeomanry komolyabb vagy hosszabb ideig tartó rendfenntartó tevékenységétől, mert sokkal nagyobb és dühödtebb ellenszenvet és ellenállást váltott ki megjelenésük a sokszor végsőkre elszánt munkásság körében, mint akár a rendőrségé, akár a tényleges katonaságé. Rossz híréket az 1819-es peterloo-i tömegmészárlással alapozták meg, s durvaságukat Napier is megerősítette.²⁸

Napiernek 1839 tavaszán az volt a terve, hogy a Yeomanry-t állandó készenlétségben tartja a forrongó iparvidék számos pontján, hogy a saját csapatait a legfontosabb góccokra összpontosíthassa. Terve meghiúsult a Yeoman-vezetők ellenállása miatt, de 1839 nyarán mégis sűrűn alkalmazták a Yeoman-csapatokat Birmingham környékén, s 1842-ben több megyében, mindenekelőtt Staffordshire-ben. 1842-es szereplésükkel olyannyira elégedett volt Peel tory miniszterelnök, hogy létszámukat átmenetileg csaknem ezer fővel megevelte.²⁹

A „közrend” megszüldésében a polgári hatóságoknak azonban nem a Yeomanry, hanem az állandó hadsereg adott döntő segítséget. Az Egyesült Királyság területén (Írország kivételével) az 1838 és 1848 közt eltelt évtizedben az állandó gyalogság és lovasság együttes száma évenként általában 30 000 fő volt. Ebből Windsorban és a fővárosban állomásozott 12 000. A többi megoszlott a külföldi szolgálat és a belföldi katonai területek között. Ez utóbbiak élén álltak a területi katonai parancsnokok. A legnagyobb és a legtöbb munkát adó északi katonai területre, mint említettük, az egyik legfelkészültebb katonát, Napier-t nevezték ki 1839 tavaszán. Napier a Népcharta hat pontját elfogadta és ellenezte az Új Szegény Törvényt, azonban szerinte nem fegyverrel kell harcolni a rossz törvények ellen, hanem a törvényhozás keretein belül azoknak a megreformálásával. Ezért teljes energiáját latbavetette a chartisták fizikai erőt követelő és helyenként a megvalósítás útjára lépő tömegei ellen.

Elvileg a katonaság felhasználása a belügyminiszter döntésétől függött, bár általában meghallgatta a katonai területek parancsnokainak a véleményét is. A gyakorlatban azonban a katonai parancsnokok döntöttek. Napier elődje például az északi területen pontos számadatokat gyűjtött 1838-ban a Yeomanry és az egyéb önkéntes alakulatok számáraól, a területéhez tartozó fő iparágak

²⁷ Napier: i. m. II. köt. 30. l.

²⁸ Napier a Yeomanry-t így jellemezte: „over-zealous for cutting and slashing” („a kaszabolásban és vagdalkozásban túlbuzgók”). I. m. II. köt. 73. l.

²⁹ 1842. aug. 24-én írta Peel Wellingtonnak: „A Yeoman-lovasság minden területen olyan kitűnően szerepelt, hogy gondolnunk kell erejük növelésére.” Peel Papers, Brit. Museum; Add. MSS. 40, 459.

termelési viszonyairól, az Új Szegény Törvény hatásáról, s mindezt csak azért tette, hogy szükség esetén minden késedelem nélkül mozgósíthassa csapatait és ne veszítsen időt azzal, hogy a belügyminisztériumtól vagy a Londoni Legfőbb Hadseregparancsnokságtól kérjen tájékoztatást és utasítást.

Napier a várható chartista forradalom elnyomására részletes terveket készített, amelyeket összehangolt a polgári hatóságok elképzeléseivel, és saját területére vonatkozó tanácsokat adott a kormánynak és a hadseregparancsnokságnak. 1842-ben is a belügyminiszter a felkelést meghíúsító leglényegesebb terveibe a katonai területek parancsnokait bevonta, sőt nem egyszer sürgette őket, hogy közbenjárásukkal enyhítsék a parancsnokságuk alá tartozó gyárakban a „munkaügyi vitákat”.³⁰

1837 és 1842 között nagy erőket kötöttek le a kanadai, kínai és afganisztáni zavargások. Emiatt a fáklyafény-gyűlések és a munkásság fegyverkezésének „fenyegető” jeleire sem tudtak 6000-nél több katonát összpontosítani az északi területekre. Bár ezt a számot 1839 végén és 1840-ben, majd ismét 1847—48-ban lényegesen megemelték, nem „jutott” elég katona sok „fenyegetett” ipari városra. Két tényező azonban megkönnyítette az angol katonai csapatok számára, hogy megbirkózzanak a chartizmus „rémével”. Az egyik tényező az volt, hogy a testvér-sziget: Írország a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején, hála O’Connell és a whigek barátságának, meglehetősen nyugalmi állapotban volt, s ezért a kormány kivonhatta onnan csapatait, 1838 december és 1839 augusztus között három gyalogos és három lovasezredet szállítottak át az Ír-tengeren az észak-angliai területekre.³¹ Másik fontos tényezőként kell megemlítenünk a vasutak megnyitását. A kormány szerződést kötött a vasúti társaságokkal a katonai csapatoknak a chartizmus idején rendszeressé váló ide-oda szállítására.

Már Napier is az Írországból érkezett egyik nagyobb csapatot a Liverpool—manchester-i útvonalon hozatta Manchester-be, de tömegesen 1842-ben érkeztek vonaton katonai hadtestek Dél-Angliából az északi vidékekre.

Ez tette lehetővé, hogy 1839-ben és 1842-ben a forrongó területekre több mint 10 000 katonát összpontosítsanak. Az 1848. április 10-i híres londoni chartista tüntetés előtt 7000 katonát mozgósítottak a fővárosban. Akkor került volna kínos helyzetbe a kormány, ha a chartisták meg tudták volna valósítani az országos felkelést egy időpontban Anglia különböző területein. Erre azonban az angol munkásság és első forradalmi mozgalma, a chartizmus, még sem eléggé érett, sem eléggé szervezett nem volt. Napier erőteljesen sürgette laktanyák felállítását — akár átmeneti jelleggel —, nehogy a katonák és a munkásság közt „nem kívánt kapcsolatok alakuljanak ki”. Napier bizonyára nem ok nélkül tartott ettől, hiszen ismerte katonáit és néhány ilyen irányú személyes tapasztalattal is rendelkezett.³² A többi között azért is sürgette 1839 júliusában a maga körzetében olyan írországi csapatoknak a bevetését, amelyeknek sorkatonái írek, mivel „a vallás és a nép különbözősége még további biztosítékokat nyújt a katona hűségére nézve” — mint a belügyminiszternek írta.

A katonaságnak a chartizmussal való „infiltrálását” elősegítette a rendőrök és a sorkatonák közt számos városban kialakuló ellenségeskedő viszony, amelyet részben a fizetésükben meglevő jelentős különbség, részben a rendőröknek az ittas katonák iránt tanúsított magatartása szított.³³

A chartista vezetők több ízben utaltak arra beszédeikben, hogy felkelés esetén a katonák egy részére biztosan számíthatnak. Bizonyos — bár nem eléggé szervezett és kiterjedt — propa-

³⁰ Ld. pl. Graham belügyminiszter 1842 augusztusi utasítását. II. O. 79/4. *Mather*: i. m.⁷ 158. l.

³¹ Ez gyorsan ment az akkori viszonyokhoz képest. 1820-ban a gőzös 14 óra alatt tette meg az utat. A. *Redford*: *Labour Migration in England, 1830—1850*. London, 1939, 81. l.

³² Amikor Napier Nottinghamban járt 1839 júniusában, egy gyalogos katona nyíltan chartistának vallotta magát. Napier személyesen igyekezett meggyőzni „helytelen” felfogásáról. Ennek véget vetett a belügyminiszter beavatkozása, aki félt attól, hogy az eset az újságokba kerül. Napier bátyjához írt levelében annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy hadseregének egy jelentékeny kisebbségét „megfertőzte” a chartizmus. *Napier*: i. m. II. köt. 54. l.

³³ Egy stockporti chartista röpirat szerint a rendőrök napi 3 shilling 6 pennyt, a katonák viszont csak napi 13 pennyt kerestek. A fővárosi rendőrség utasítást kapott arra, hogy ne tartóztassanak le ittas vagy rendbontó katonát, ezáltal is csökkenteni akarta a kormány a két rendfenntartó erő között az ellentéteket. II. O. 60/15 *Mather*: i. m. 177—178. l.

gandát is folytattak a laktanyákba juttatott röpirataikban, és a Northern Star hasábjain. Hogy mennyire hatékony volt ez a propaganda, és hogy ennek hatására mutatkoztak-e a chartistákkal való együttérzés jelei a katonaság soraiban, azt a néhány adat alapján nehéz eldönteni.

Annýt a vitathatatlan tények alapján meg lehet állapítani, hogy amikor a chartisták elleni tényleges harcra került a sor, 1839 augusztusában Bolton-ban, novemberében Newport-ban, 1842-ben Preston-ban és Halifax-ban, a katonák engedelmeskedtek a parancsnak, és lőttek a chartisták tömegeire. Hogy másképpen alakulhattak volna-e az események vagy sem, ha a katonaságot nem nagyobb egységekben tartják együtt, hanem szétszórják az iparvidékek kisebb-nagyobb városaiban — ez már a találgatások és feltevések körébe tartozik.

*

Az a kép, amit az előző oldalakon felvázoltunk a kormányzat chartista-ellenes tevékenységéről, nem lenne teljes, ha a kormányzat és a helyi hatóságok rendelkezésre álló kémszolgálatról nem tennék említést. Már több ízben a rendőrség és katonaság „munkájának” tárgyalása során láthattuk, milyen nagy és mondhatni eredményes szerep jutott a megelőzés politikájának és gyakorlatának. Ennek titka: pontosan ismerték az ellenfél szándékait és terveit.

Azon túl, hogy a megyei kormányzók, valamint a megyei és városi előljárók szorgalmasan küldözgették területeikről a jelentéseiket a belügyminisztériumba, a chartizmus időszakában már működött az Intelligence Service, részben a közigazgatási és katonai szervezetek egyes tagjainak, részben más személyeknek a részvételével.

Az előbbiektől mindenekelőtt megemlítendő a rendőrbíró hírközlő tevékenysége, főleg az északangliai iparvidékeken, elsősorban Manchester-ben. 1838. december 7-én kérte fel erre a szerepkörre először a belügyminisztérium M. Maude manchesteri rendőrbíróját, majd utána többeket. Őket avval a konkrét feladatkörrel bízták meg, hogy a chartistákról jelentéseket nyújtó személyek vagy pártok megbízhatóságáról, illetve jellegéről adjanak pontos beszámolókat. Ugyanebben az időszakban, 1838 novemberében az iparvidékek katonai vezetői körében kerestek és találtak megfelelő embereket a hírközlésre. Wemyss ezredesnek kellett például megtudnia, ki adta a jelet az 1838 végi todmorden-i felkelési kísérletre. Napier egyéb tervezetei mellett rendszeres katonai hírszerzői szolgálatra is hosszas elaborátumot dolgozott ki, amelyet a maga területére részben alkalmazott is. 1839. április 11-i keltézésű, a különböző városokban állomásozó tisztjei között köröztetett levelében utasította beosztottjait arra, hogy tudósítsák őt a munkásság hangulatáról, a chartisták fegyverkezésének kedvező vagy kedvezőtlen fogadtatásáról, a közép-osztályok véleményéről. Felbátorította őket és tisztjeiken keresztül a sorkatonákat, hogy forgolódjanak a civil, főleg munkáslakosság köreiben, s a beszélgetésekről számoljanak be neki. (Főleg a fegyverkezésről és felkelés időpontjáról szóló adatok érdekelték.) Minderre vonatkozóan a legnagyobb titoktartásra kötelezte katonáit. A beérkezett válaszoktól Napier el volt bűvölve. Több és értékesebb adatot kapott, mint remélte. „Kémeket teremtettem belőlük, tudtuk nélkül” — írta utóbb büszkén feljegyzéseiben.³⁴

A kormány a chartizmus időszakában a vidéki postai beosztottakat is bevonta kémhálózatába. A londoni főpostahivatal 1839 júliusában utasította a vidéki postamestereket, hogy a körzetükben előforduló fontos vagy rendkívüli eseményekről azonnal küldjenek híradást a postaügyi miniszternek. A postaügyi államtitkár, W. L. Maberley ettől kezdve rendszeresen kapta a jelentéseket a vidéki postamesterektől, s ezek alapján informálta a belügyminisztert a helyzetről.³⁵ A postamesterek jelentései nemcsak jobbak (több emberrel beszéltek és előttük közlékenyebnek bizonyultak), de gyorsabbak is voltak, mint a közigazgatási szervek embereicé, mivel az utolsó percben indíthatták útjukra azokat.

A belügyminisztérium kiterjesztett hírszerzői forrásául szolgáltak a gyárfelügyelők és főfelügyelők is. 1837 májusában mind a négy gyárfelügyelőt (az 1833-as Gyári Törvény írta elő

³⁴ *Napier*: i. m. II. köt. II. l.

³⁵ *H. O.* 40, 50. *Mather*: i. m. 185. l. — Az egyik legbuzgóbb postamester W. Moore volt Huddersfield-ből, akinek chartistaellenes tevékenysége addig terjedt, hogy személyesen tépte le a falról R. Oastler chartista szimpatizáns plakátját és bizonyos információkkal együtt felküldte a minisztériumba. Oastler ezt megtudva, nyílt levelet írt a belügyminiszternek, ebben a többi között tiltakozott az ellen, hogy postamestereket alkalmazzon kémeknek a kormány. *H. O.* 40, 40.

kötelezően országosan a négy gyárfelügyelő kinevezését) felkérte a belügyi államtitkár, hogy időről-időre jelentést írjanak számára a körzetükbe tartozó gyárak kereskedelméről, a munkások bérééről, a nyugalmi vagy forrongó állapotokról. 1839 júliusában egyikük, L. Horner közölte társaival, hogy hetenként kell tudósításokat küldeniük a chartista gyűlésekről. Ez bizonyos indiszkréción folytán a chartistákkal rokonszenvező J. Fielden tudására jutott, aki mint képviselő kivizsgálást követelt, eredménytelenül bár, de nem haszon nélkül, mert a vita középpontjába sok érdekes adat került, ami a napisajtóban utóbb napvilágot is látott.³⁶

Bizonyos, súlyosnak ítélt helyzetekben a kormány vidékre küldte jogtanácsosait, hogy azok megfelelő adatokat gyűjtsenek össze egy-egy „veszedelmesebb” chartista vezér ellen, s azok alapján azután vád alá helyezték és behörtönözzék őket. Ez történt J. R. Stephens letartóztatása előtt is. De általában nem volt könnyű olyan tanúkat előállítani, akik a chartisták ellen vallottak volna. Ezért utóbb a lapok tudósítóit akarták vallomásra készíteni, többségük azonban inkább lemondott a chartista gyűlések további ismertetéséről. Ekkor folyamodtak a gyorsírók alkalmazásához, akiket messzi vidékekről hoztak, nehogy ők is a helyi chartista vezetők és munkások hatása alá kerüljenek.

Megkíséreltek a rendőrségen belül néhány embert detektívszolgálatra is alkalmazni. Ezek a rendőrök civil ruhában vettek részt a chartista gyűléseken, de a munkások többnyire felismerték őket, s 1839 júliustól a legnagyobb elővigyázattal folytatták gyűléseiket és terveiket titokban tartották. 1842-ben hívták életre a fővárosban az első állandó detektívcsoporthoz, mint a fővárosi rendőrség egy részlegét, ez azonban még csak embrionális Scotland Yard-nak volt mondható, a korai működéséhez inkább várakozások, mint eredmények fűződtek.

A munkásmozgalomra vonatkozó adatok gyűjtésére a whig kormány rendszeresen alkalmazott kémeket, s bár kémiszolgálatra nem volt oly kiterjedt és rendszeres, s nem közvetlenül a belügyminiszter kezdeményezésére alakult, mint Sidmouth idején az 1810-es évek végén,³⁷ feladatainak többnyire eleget tudott tenni. Sidmouth idején 1812 és 1818 között a titkos szolgálatra 9526 fontot, Russell belügyministersége idején 1835—1838-ig 1790 fontot, Normanby több mint másfél év alatt: 1839 szeptemberétől 1841 augusztusáig 591 fontot költött. Graham volt a legtakarékosabb, öt esztendő alatt mindössze 232 fontot utalványozott ezekre a szolgálatokra.³⁸ Az előzőkből következtethető, hogy a takarékoság nem egyértelműen a kémiszolgálat csökkentésével magyarázható, hanem azzal a ténnyel, hogy a hírszerzést „törvényesebb” kereteken belül igyekeznek megoldani, s mint láttuk, 1842-ben ebben az irányban meg is tették az első lépéseket.

A chartizmus kialakulása és „fenyegetővé” válása idején főleg a megyei, városi előljáróság és a katonai parancsnokok szerződtettek különböző, általában a rendszeres munkától lúzódózó egyéneket a saját területükre vonatkozó kémkedésre. 1839 végefelé már minden fontosabb chartista szervezetbe bekeleldődött a hatóság fizetett embere, Birmingham-ben például Burgess rendőrfelügyelő heti 21 shillinget fizetett egy bizonyos W. Tongue nevű egyénnek, aki 1839 végén több mint 3 hónapon keresztül részt vett a legbizalmasabb chartista összejöveteleken. Belügyminiszteri akták tanúskodnak arról is, hogy J. Fussell, a birminghami chartista a fizikai erőszak csoportjának egyik vezetője, letartóztatása és hihetetlenül gyors szabadulás után tárgyalt az egyik birminghami előljáróval, majd Burgess rendőrfelügyelővel, hogy rendszeres tájékoztatást ad számukra heti 2 fontért. Ehhez azonban nem járult hozzá a belügyminiszter.³⁹ Fussell árulása további bizonyítást igényel, miután az is feltehető, hogy színleg egyezett bele az alkuba.

1839-ben Londonban is több, a rendőrség szolgálatában álló kém működött, ezeknek sikerült a chartista szervezetekbe behatolniuk, és egyikük olyan bizalmat tudott kelteni maga iránt, hogy egy baloldali londoni chartista szervezet titkárává választották.⁴⁰

³⁶ M. W. Thomas: *The Early Factory Legislation*. London. 1932. 108—113. l.

³⁷ Az angol polgári történetírás két jeles képviselője, A. J. P. Taylor és a közelmúltban elhunyt R. R. Betts, egymástól függetlenül utaltak arra a tényre, hogy az Ausztrián és Magyarországon belül a liberálisok által oly sokszor példaképpen idézett Anglia nem is volt olyan liberális, Pitt idejében (s később is) rendőrkémeik és agents provokateurok széles hálózata működött. Érdekes tényként említik meg, hogy például a francia forradalom éveiben Angliában több embert akasztottak fel kis bűnökért, mint amennyi Párizsban guillotine alá került. R. R. Betts: *The Slavonic Review*, 1960. dec. 257. l. — A. J. P. Taylor, *New Statesman*, 1961. jan. 13.

³⁸ *Mather*: i. m. 203. l.

³⁹ C. Gill—A. Briggs: *History of Birmingham*. Oxford. 1952. I. köt. 201. l.

⁴⁰ A kém neve W. P. Stuart, H. O. 61/24, *Mather*: i. m. 205. l.

Sikeresen működtek a kormány kémei Manchester-ben, Leicestershire-ben, Todmorden-ben, Sheffield-ben, Bradford-ban. Bradford-ban például hat hétig gyűjtötte az adatokat a J. Harrison nevű hírszerző, akit jól megfizetett munkájáért a rendőrfőnök; ezért és egyéb információkért ebben az időszakban csaknem 46 fontot utalványoztatott számára.⁴¹ Ezeket a példákat hosszasan ki lehetne egészíteni, a negyvenes évekre, s főleg 1848-ra vonatkozóan, amikor a hírhedt, a fővárosi rendőrség szolgálatában álló Th. Powell számos ocsmány provokációval igyekezett bajbakeverni a londoni forradalmi munkásságot.

Természetesen nem minden kémjelentés volt megalapozott, s ezért különösen az 1839 novemberi newport-i felkelési kísérlet után, amikor megszaporodtak a „nagy veszélyeket” jelző titkos jelentések, s egyrésztük vaklármának bizonyult, a hatóságok — s nyilván részben emiatt lett később takarékos és óvatos Graham belügyminiszter is — igyekeztek ellenőrizni híreiket. Ez azonban elég nehéz volt, minthogy a hírszerzők javarésze provokatív munkát is végzett, hogy felnagyítsa a veszélyt, és fontosabbá tegye saját magát megbízói előtt. A kormány hírszerzői ellenőrzésére külön figyelőket alkalmazott, és gondosan megrostálta a hírszerzői szolgálatra jelentkezőket.

A hírszerzéssel kapcsolatos számos kisebb-nagyobb jelentőségű eseményből ki kell emelnünk még a levéltitok megszegésének gyakorlatát, amelyet az angol törvény bünyügyi vagy biztonsági okokból belügyminiszteri meghatalmazással lehetővé tett a postaügyi miniszter számára. A chartistákkal kapcsolatos első ilyen meghatalmazás 1839. február 8-án, négy nappal a chartista konvent megnyitása után született, és négy küldött — dr. Wade, Richardson, Vincent és Hartwell — levelezésének felbontására irányult. A felbontott levelek másolatait megkapta a belügyi államtitkár. A négy konventküldött levelezésének ellenőrzése öt hónapig tartott annak ellenére, hogy dr. Wade időközben elhagyta a konventet. 1839 májusától Hetherington és O'Connor, augusztustól Lowery, Fletcher, Carpenter, O'Brien és Frost, decembertől Harney, Cardo, Peddie, Hansom és dr. Taylor levelezése is állandó figyelemben részesült.⁴²

Az 1842-es chartista megmozdulások idején a levélfelnyitogatás oly széles körre terjedt ki és oly rendszeressé vált főleg az északi ipari városokban, hogy az ellenőrzés alatt álló személyek postája gyakran két hónapot is késett. Ekkor már — a tory kormány időszakában vagyunk — nemcsak a chartisták: O'Connor, McDouall és Cleave levelezését bontották fel rendszeresen, hanem a középosztálybeli radikálisokét, sőt a Gabonatörvény Elleni Liga nagy fellendülő szakaszában Richard Cobdennek a leveleit is.⁴³ A levéltitok megsértésének a chartizmus idején egyre sűrűsödő gyakorlatára természetesen a belügyminisztérium is, a Főposta Hivatal is sűrű fátylat kívánt borítani, s nehogy a levelek késedelme gyanút ébresszen, külön bizalmi postai hivatalnokok másolták le a kérdéses személyek leveleit, hogy az eredeti példányok kevés késedelemmel rendeltetési helyükre érkezhessenek.

Az óvintézkedések ellenére az érdekeltek közül az első négy konvent küldött már két hét múltán észrevette — mint ahogyan erről a konvent egyik ülésén beszámoltak —, hogy levelezésüket figyelik, felbontják, és egyes esetekben visszatartják.⁴⁴ A gyanú a nyilvánosság széles körében felmerült és 1844-ben tényszerű igazolást nyert az Angliában emigrációban élő Mazzini levelei felbontásának leleplezésével, amely a parlamenten belül és kívül óriási felháborodást keltett. Ettől kezdve a belügyminisztériumban nincs nyoma annak, hogy történtek a későbbi években miniszteri meghatalmazás alapján levélfelbontások. Valószínű azonban, hogy csak az írásbeli áruló jelek megőrzésétől, nem pedig a gyakorlat alkalmazásától tértek el.⁴⁵

⁴¹ II. O. 40/57. The Manchester Guardian, 1840. márc. 25. *Mather*: i. m. 206. l.

⁴² Az említett konvent-küldöttek postájának felnyitására vonatkozó belügyi meghatalmazások (warrant) kelte: 1839. febr. 8., máj. 9., máj. 23., aug. 3., 5., dec. 21. II. O. 79/4. *Mather*: i. m. 220—221. l.

⁴³ Az angol posta ilyenirányú tevékenységére ld.: *H. Robinson*: The British Post Office: A History. Princeton, 1948. — *K. Ellis*: The Post Office in the 18th Century. London, 1958.

⁴⁴ A konvent háromtagú bizottságot állított fel ennek az ügynek a kivizsgálására. The Northern Star, 1839. márc. 2. — 1842-ben Th. Cooper, a neves chartista vezető és költő leveleit magánúton továbbította, mert nem bízott a postában. *Th. Cooper*: The Life of Th. Cooper, Written by Himself. London, 1872. 193. l.

⁴⁵ Utalásokat találunk arra, hogy a XIX. század végén, az írországi ügyek előtérbe kerülése idején, 1881-ben is bontottak fel leveleket politikai okok miatt. *II. Robinson*: i. m. 352. l.

Mint az előadottakból leszűrhető, a kormányszatnak nem voltak meg — különösen a chartizmus kibontakozása és első nagy forrongó szakasza idején — a kialakított és rendszerezett módszerei az országos méretekben jelentkező, elhatározó lépésekre szervezkedő munkásmozgalom elfojtására, azonban nagy energiával — megfontoltan és körmönfontan — tudta elnyomó intézkedéseit foganatosítani. A chartizmus szervezeti, valamint elméleti felkészületlensége mellett evvel magyarázható a korai viktoriánus korszak vezető rétegének ereje és kormányzási sikere.